

Irodalomtörténet Verecke felől

Az irodalom metapolitikusi szerepe

Szerb Antal és Németh László szemléletében

A két világháború közti hivatalos tudományossággal párhuzamosan ható esszéisztikus hangolású, mégoly széttartó irodalomtörténet-írás vizsgálódásaiban két alapvető vonás figyelhető meg. Az egyik az irodalom értékének megállapításával, a másik az irodalmi őskereséssel függ össze. Az európai és a magyar fejlődés egységét kutató esszéisztikus írások az irodalmi mű értékét a világirodalmi jelentőség függvényében határozzák meg, vagyis azt vizsgálják, mennyiben párhuzamos, illetve ellentétes az adott mű a világirodalmi áramlatokkal. Természetesen minél több az azonosság, a művészi érték annál bizonyosabb. Az irodalmi ősök sorában mindenekelőtt Arany János neveztetik meg, a szenvedéllyel, a szélsőségességgel szembeszegülő higgadtságával, józanságával és mértékletességével. Mindezek a jellemvonások egyben magyar nemzeti karakterjegyekként is értelmeződnek az ideológus Babits Mihálynál. Nem kérdés, a történelem riasztó alakulása elleni kétségbeesett védekezés is volt mindez, a bénult, fatalista magyar bujdosó alakjával szemben előtérbe állítani az öntudatos, józan szemlélőét.

A Babits Mihály-norma ellenében ható, későbbiekben főképp a népi tábor által képviselt, a különálló magyar fejlődés eszményét megfogalmazó esszéisztika és publicisztika mások mellett egyik legjelentősebb képviselőjének Németh László tekinthető. Ez alapján a – jelentős leegyszerűsítéssel konzervatív-nacionalistának nevezhető – irodalomtörténeti értékrend alapján a magyar történelem folyama ugyanúgy az eredeti magyar-faji és az idegen-európai elem harcában bontakozik ki: vagyis annak megfelelően, hogy a faji elem alulmarad vagy szupremáciát gyakorol, elfojtások és feltörések ciklikus váltakozása adja az irodalmi fejlődés lényegét. Természetesen a magyar örökség megőrzésére irányuló törekvések képviselik a pozitív pólust, szemben a másféle művelődés átültetését célzó szándékkal és akarrattal. Azt mondtuk, ennek a felfogásnak emblematisztikus képviselője Németh László, még akkor is, ha tudjuk, szemlélete módosult idővel, s távolodva a Szabó Dezső-i ideológiától, egy időre a magyar ellenfél, Babits vonzásába került, anélkül persze, hogy deklarálta azonosult volna nézeteivel, hogy végül mégis hűtlen legyen hozzá. A közele-

dés indoka ugyanaz, ami a távolságra, illetve az elszakadásra is magyarázatul szolgál: a magyar különállás tételezése, a magyar kultúra megmentésére, ápolására irányuló szándék, mely egyre inkább politikai ügyvé lett. Amikor ugyanis egy baljóslatú politikai helyzetben a jövő zálogát egyedül az önmagunkhoz való hűség jelenti, a tradíciókban gyökerező nemzeti kultúra megőrzése kulcsfontosságú. Ennek felismerése volt a kapocs a magyar szellem mégoly eltérő fel fogású apostolai között. Ez egyben a két világháború közti magyar metapolitika végső vehiculuma is.

A magyar irodalom Németh László által felvázolt fejlődésrajzát leginkább Szerb Antaléval egybevetve érdemes vizsgálni, miután mindkettő nem utolsósorban ugyanúgy világirodalmi párhuzamokból indulnak ki. Míg azonban Szerb a különféle hatások átvételét és meghonosítását tartotta üdvöztetőnek, illetve tekintette az irodalmi fejlődés ösztönzőjének, addig Németh a nemzeti kultúra önállóságát fenyegető tényezőnek tartotta azt, s irodalomtörténeti vázlatát, ha tetszik, Verecke felől írta. Ezért is tör palcát Szerb Antal magyar irodalmi rendszerezése felett, mondván: a *Magyar irodalomtörténet* írója amit leginkább „hesseget”,¹ az éppen a magyar irodalom géniusza. Felrója neki, hogy nem pátyolgatja eléggé a magyar irodalmat, holott az rászorulna, ehelyett „kocsányirodalomtörténetet”² ír, arra ügyelve mindenekelőtt, hogy az európaival elszakadhatatlan egységben láttassa irodalmunkat: „Könyvét ő Dévényből írta, onnét, ahol a nyugatról jövő vizek irodalmunkba ömlenek. Tétele: a magyar európai irodalom, a kereszténység óta minden fontos mozgalom nyugatról jött, a nap a magyar irodalomban nyugaton kel. Mindez igaz, de az igazságnak csak az egyik fele s a másik az izgatóbb [...] Irodalmunkban nyugatról jött törekvések alkalmazkodtak a különös néphez, különös viszonyokhoz, melyek közt első hirdetőik próbálkoztak velük. Az irodalomtörténész e törekvések előtt fölteheti a kérdést: honnan jöttek, de fölteheti azt is: mivé lettek. Ahogy Proust szerint a népélet csupa »félreértett úri hagyomány«, a magyar irodalom ugyanekkora túlzással csupa félreértett európai törekvés. Szerbnek a »félreértés« eredete a fontos, nekem épp olyan fontos a félreértésben megnyilatkozó rendszer.”³

Koncepcióját, főként kezdetben, Szabó Dezső expresszionista fajvédelemmel átítatott vízióin kívül befolyásolták Szekfű Gyula asszimilációról szőtt gondolatai és Farkas Gyula antiszemizmussal kacérkodó, faji uszítással is vádolt könyve – *Az asszimiláció kora, 1867–1914*. A nemzeti kultúra önállóságának féltése során Németh László a leghatározottabban a *Kisebbségben* című röpiratában foglalt állást, mindenekelőtt a szerencsétlen híg- és mélymagyar fogalom-pár megalkotásával. Segítségével véli felvázolni a 19. századi magyar irodalom fejlődésének folyamatát, beazonosítani annak fékező és ösztönző tényezőit. Tanulmányában Németh tulajdonképpen annak a Berzsenyi Dánieltől Ady Endréig, sőt a maga koráig húzódó időszaknak a történetével vet számot, melyet Szabó Dezső rossz évszázad-

1 Vö. Németh László: *Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet*. In: uő: *Kiadatlan tanulmányok I.* Magvető, Budapest 1968, 325.

2 Uo., 326.

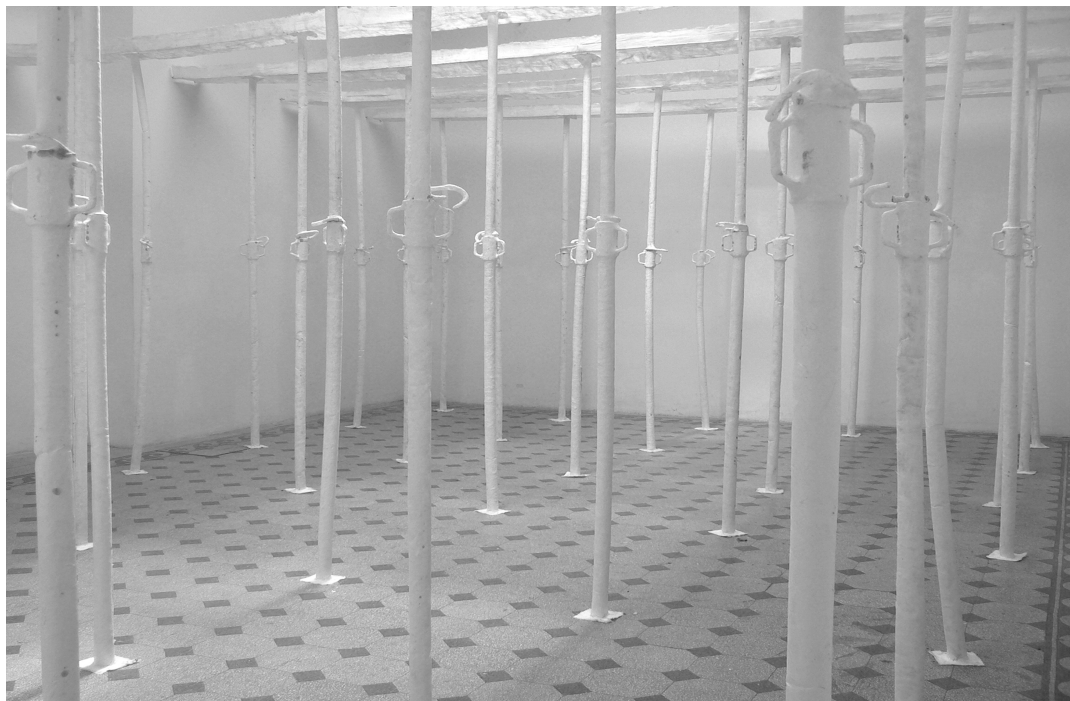
3 Uo.

4 Németh László:
Kisebbségben. In:
uő: *A minőség forradalma – Kisebbségben*.
Püski, Budapest
1992, 898.

5 Vö. Poszler
György: *Az önértékelés választójai: Trianon és az irodalomtörténet-írás*. In: *Tiszatáj*, 2000. 7. sz., 59–65.

nak nevez. Egy nép keserves küszködését követi benne, mint írja, a magához hasonló irodalomért.⁴ A 19. századi irodalmunkat – leegyszerűsítve – a hívmagyarok diadalaként és a mélymagyarok kudarcaként értelmezi. Ebben a láncban Berzsenyi és Ady képviseli a szellemi-faji forradalmat, kettejük közt pedig romlás megy végbe. A fejlődés két megrontója Kazinczy és Babits, az előbbi, mert kiiktatja a Berzsenyi által képviselt fejlődési lehetőséget, az utóbbi pedig azért, mert sorvasztaná az Ady által képviselt forradalmat, a magyarság csendes reconquistáját. Németh koncepciójában a régi magyarság irodalomtörténeti létküzdelmét vívja a megrontó elemek ellen. A fejlődés vonala Berzsenyitől Kemény Zsigmondon és Adyn át Szabó Dezső felé vezet. Elfojtások és feltörések váltakozásának lehetünk tanúi: ahogy Berzsenyi feltörést jelent az abszolutizmus ellenében, és Ady szintén a régi magyarság, a magyar faji elem feltörő gesztusát képviseli, ugyanúgy Szabó is a visszahódításnak ebben a hadműveletében szolgál útmutatásul és útmutatóval. Berzsenyi a magyar jakobinusok köztársasági mozgalomának megtorlásával fémjelzett elfojtó gesztusra volt a válasz, Kemény Zsigmond az 1849-es katasztrófára, Szabó Dezső pedig 1919-re. A fuldoklók irodalomtörténetét⁵ alkotják ők az asszimilációs hullámok sodrában. Ebben a sorban sem Vörösmarty, sem Arany nem kapja meg azt a kitérített szerepet, melyet a nagy Nyugat-nemzedék saját irodalmi őskeresése során tulajdonított nekik. Németh még az „asszimiláns” Petőfivel sem tud

Emlék, 2009, vatta, 10 x 3 x 6,3 m

mit kezdeni, a szabadságharc költőjének negatív értékelésével így övéi körében, tágan értelmezve az övéit, vagyis a népi írók közt is rokotalan, ugyanakkor Aranyról rajzolt képe már visszatükröződik Illyés Gyula Petőfit méltató könyvében, ahol „őszintétlen költő”-nek nevezi Aranyt. „Magyarságunkat – írja a *Magyar ritmus* című tanulmányában – [...] nem ezek az írók tárták fel a legmélyebbről és a legbátrabban. Egy erősen híguló, keveredő középosztályban éltek, mely őket is megfélemlítette. Némelyikük maga sem ismerte eléggé ezeket a mélységeket. Ha régi irodalmunkból kivesszük Balassit, Pázmányt és Zrínyit, a megújulás korából Berzsenyit, Csokonait és Katonát, az újabbról Adyt, Móriczot és – mondjuk: Szabó Dezsőt; a Vörösmarty–Petőfi–Arany triász ezeknél nagyobb lehetett költői teljességben, de, hitem szerint, igenis kisebb volt magyarságunk megformálásában.”⁶

Németh László tehát a magyar és az idegen elem évszázados harcát nyomon követve alakítja ki irodalomtörténeti vázlatát, miközben az irodalom fejlődésében a progresszív erőket azoknak tulajdonítja, akiket áthat – a közelebből ki nem fejtett – régi magyarság fajhője és szeszfoka, a hanyatlást pedig az asszimiláció következményeként tünteti fel. Az irodalom ennek megfelelően a törzsökösség függvénye. Számvetésének kiindulópontja, hogy a magyarság elveszett abban, ami annak mondta magát.⁷ Határvonalat húz ép és rothadt magyarság között, Szekfű Gyula nyomán a kiegyezés idejére datálja

6 Németh László: *Magyar ritmus*. In: uő: *Az én katedrám*. Magvető és Szépirodalmi, Budapest 1975, 46.

7 Németh László: *A minőség forradalma – Kisebbségben*, i. m., 843.

Emlék, 2009, vatta, 10 x 3 x 6,3 m

8 Uo., 845.
9 Uo., 847.
10 Uo., 850.
11 Uo., 856.
12 Uo., 856.
13 Uo., 857.
14 Uo., 850.
15 Uo., 850.
16 Uo., 858.

a törést. A határvonal persze nem éles; úgy véli, maga a magyar szellem is felelőssé tehető a súlyos fejlődészavarokért, megkönnyítve ezzel az asszimilánsok térhódítását. A fejlődészavarról szerinte leginkább az tanúskodik, hogy a nemzeti irodalomból éppen a nemzeti jelleg legmélyebb hordozói esnek ki, ide sorolva Bessenyeit, Berzsenyit, Katonát, Keményt, Vajdát, Adyt és a felületesebbek hatnak tovább a közszellemre, ezek közé sorolja Báróczyt, Kazinczyt, Kölcseyt, Kisfaludyt, Jókait. A Martinovics-összeesküvés után eltelt másfél évszázad számos kivételes tehetségnek, ugyanakkor kártevő nagy embernek adott lehetőséget az érvényesülésre. A kárt, amit okoznak az irodalmi fejlődésben, tehetségük és a kultúra érdekei közt feszülő ellentétek mértéke szabja meg. A magyar irodalmi fejlődést elsőként Kazinczy hibbantotta meg⁸ azzal, hogy a másolást propagálta az eredetivel szemben; Németh mindezek alapján a nyelvújításban csupán az ízlés pusztítását látja, ennek következményeként magyartalanodást, nyelvhígítást.⁹ Konceptiójában a törzsökös magyar jelző Petőfit sem illetheti meg: a magyar irodalom „fejlődésén végigpillantva, inkább természetes, mint csodálatos, hogy ez a Petőfi is Petrovics”.¹⁰ Tévedés volna ugyanakkor azt állítani, hogy az asszimilációban kizárólag a nemzetre leleselkedő legnagyobb veszedelmet látja Németh László. Éppen Petőfivel kapcsolatban fogalmazza meg a kérdést: „Az idegen származásúak nem jó magyarok? Ki volt jobb magyar Petőfinél? S valóban ki merné Petőfit a magyarságból kitagadni?”¹¹ Hozzáfűzi: „Az asszimiláns nemcsak kap, hanem hoz is. Nemcsak ő asszimilálódik, hanem a befogadó nép is megszerz, asszimilál valamit, ami odáig nem volt meg benne. S talán csak rosszat lehet hozni? Amit mi magyar jellegnek érzünk, készen jött Schytiából? Még egy kis ember is hozhat jót, hát a lángész.”¹² Bírálatainak lényege, hogy ugyan népköltőnek tartja Petőfit, de népiességét vitatja: „A magyar tájnak, melyet keresztül-kasul járt s születésétől haláláig el nem hagyott: ő a költője mindörökké. De hogy magyar alkati kincseinknek olyan tömlője fakadt ki benne, mint Berzsenyiben, Adyban, Móriczban, vagy akárcsak egy Gyulaiban is: ki állíthatná.”¹³ Németh az asszimiláció első hullámát, melyet nagyjából a szabadságharc leveréséig datál, még felmenti a felelősség terhe alól, s úgy ítéli meg, az első asszimilálók abban, amit vétettek, teljesen öntudatlanok voltak.¹⁴ Példaként Toldy Ferencet hozza fel, Schedelt, ő így nevezi, akit sváb származása miatt ugyan érzéketlennek tart a magyar irodalom iránt, de védelmébe veszi, mivel nem gyaníthatta, hogy tevékenységével egy felületes magyarságot kodifikál,¹⁵ fogalma nem lévén arról, amit Kazinczy elpusztított. A fejlődés kiigazítójának szerepét Kemény Zsigmondra osztja. Őrá hárul a feladat, hogy összhangba hozza a magyarság szellemét önmaga alkátával, hogy a maga útjára szorítsa nemzedékét.¹⁶ Kisfaludy és Petőfi felszínes népiességét ekkor váltja fel – Németh László terminológiájával élve – a mélymagyarság hitvallása, mely Ady, Móricz és Bartók felé mutat. A nemzeti klasszicizmus is csupán „barátságos magyar

zsákutca”¹⁷ ebben a fejlődésrajzban. Aranynak mindenekelőtt azt rója fel, hogy művei nem érik fel tehetségét, hogy saját féltékenysége győzi le, „a hang megvan, de a szó üresebb a hangnál... Arany leghíresebb verseit, kipróbáltam, a nyolcéves gyermek már érti, ami nem vall épp a költő ellen, de vajon a *Hamlet* és a *Felhők* fordítója arra született-e, hogy gyermekeimmel olvassam közösen, s ne magamnak – legmélyebb óráimban”.¹⁸ Jókait a valóság átdélibabosításával vádolja, egy olyan világ, mítosz teremtésével, melyhez könnyű volt asszimilálódni, melyben jött és hígmagyarok könnyen összefoghattak.¹⁹ Hatása a hasiséhez hasonló, amit ő és utánpótlói kínálnak, egyfajta „dunántúli hasis”. A magyarság Keményt követő újabb pszichológiai látványosságai Ady Endre és Móricz Zsigmond, „fajtánk mélyei” e két íróban váratlanul nyílnak fel. A magyar szellem magára találásában a következő állomást Szabó Dezső életműve jelenti: „...a magyar irodalomban ő számol le a századvéggel, a magyar öntudat vele tisztul fel az idegen sugalmak alól.”²⁰ Szabó Dezső forradalma azonban nem hozhatta meg gyümölcseit, az általa képviselt új szellem nem vehette birtokába a trianoni veszteség ellenére is egységes magyarságot. Németh ezt két okkal magyarázza: egyrészt az európai és a magyar fejlődés szerinte régi, végzetes sebességkülönbségével, másrészt a középosztály asszimilánsainak gáncsoskodásával,²¹ a nem vér szerinti magyarság káros befolyásával. Teóriája alapján az asszimiláns akkor is ártani kénytelen, ha a legjobbat akarja: „A szellem becsületessége: hűség önmagunkhoz, tehát a magunk és őseink múltjához. A fajból valónál ez a hűség nem is lehet más, mint hűség a fajhoz is, az asszimilánsnál azonban hűség egy másik fajhoz.”²² Nyugatiságunk tudatát kártékony illúzióknak tartja, a magyarság szerinte múltjával és testével is Közép-Európában foglal helyet: „A magyar fél-szláv nép, mint a román, s történelmét nem lehet egy kis olasz, francia közbecseppentéssel Bécs felől igazán megírni.”²³ Vitázik Szekfű Gyulával, aki szerint a két idegen közül a török ősromlást, míg a német mentőövet jelentett a magyarság számára, és felrója neki német, sőt Habsburg-katolikus elfogultságát. Az új magyar szellem elakadásáért Németh László elsősorban természetesen a magyar zsidóságot teszi felelőssé. Sérelmezi, hogy nem fogadták el ennek az új szellemnek az ajánlatát, és nem bízták rá magukat, nem engedtek a magyar ügy hódításának. Babitstól kezdetben azt várta, irányításával a Nyugat képes lesz arra, hogy hídfőállása legyen azoknak, akik magyar hegemonia alá vetnék a magyar szellemi életet. Babits nem váltotta be a hozzá fűzött reményét. „Műveltsége, sajnos, sok tekintetben félrevezető is volt. Nem ehhez a helyhez és helyzethez készült, nem a maga és fajtája sorsában széttekintő ember gyűjtötte – inkább egy magántudós, ki mindent ismerni s egy poliglott, aki minden nyelvet beszélni akar... Nyugaton épp ezekben az években sokkal kevesebb zsákmanyt találhatott az író, mint amennyit a magyar múltban vagy a környező népek kultúrájában közben elszalajtott. S Babits ezt a sorsszerűtlenséget nemcsak védte, de szent dogmaként terjesztette is. A

17 Uo., 860.

18 Uo., 861.

19 Uo., 867.

20 Uo., 889.

21 Uo., 891.

22 Uo., 892–893.

23 Uo., 893.

24 Uo., 898.

25 Vö. Németh
László: *Janus-arcúcal.*
In: uő: *Az én katedrám,* i. m., 170.

26 Uo., 171.

27 Szerb Antal: *Írók a gáton.* In: uő: *A varázsló eltörti pálcáját.* Magvető Kiadó, Budapest 1978, 402.

28 Vö. Németh
László: *Az én katedrám,* i. m., 200., 201., 199.

lebegés valóságos feladatok fölött: ez volt az írástudó emelkedettsége; a közöny vagy irtózat minden ellen, ami nem könyvből jön: a szellem tisztasága. A magyar irodalom mély éréhez bámulatosan kevés érzéke volt.”²⁴ Babits körül ugyanúgy pusztaság támadt, mint Kazinczy nyomán. Magyarország magyar meghódítása tehát elmaradt. Hovatovább a magyarság írói is alkalmatlanná váltak az új magyar szellem megteremtésére, mely „tisztaságával, fölényével és elsőségével” maga alá vethetné a jött magyarokat. A magyar íróanyagot az asszimilánsokkal szemben sújtó kisebbségi sors alaposan megviselte, a romlás főleg a műveltségben volt feltűnő, panaszozza Németh. Ennek ellenére úgy véli, a magyar kisebbségből kerültek ki a nemzeti sors kimondói és útmutatói. Ők teremtették meg egyebek mellett a parasztság képviselőjét az irodalomban, fedezték fel a magyarságot és Magyarországot, alakították át a Nyugat-kor tisztára irodalmias műveltségét egy helyhez szabott, a magyar múltban, tájban, nyelvben gyökerező műveltséggé.

A magyar irodalom általa Janus-arcúságnak nevezett kétszínűségéről értekezik egy, a *Kisebbségben* megjelenésével közel egy időben született rövid irodalomtörténeti tanulmányában is, melyben élesen elválasztja egymástól a „távoli Európa másolásának” és a „magyarság megőrzésének” gesztusát. Két sors, két program, írja, nyomukban pedig műfaji megosztottság. Míg a prózában, szól a merész elmélet, megőrizte magát a magyarság, annak is „állandó, maradandó fele”, „a magyar líra folyton a világ zenéjét szimatolta”.²⁵ A magyar költők mindig Európára vetették vigyázó szemüket, míg, aki regényt írt, magyar talajon kellett megvesse lábát. „Így lett magyar próza és költészet a magyar irodalom Janus-arcává. Egyik, amellyel magába, a múltjába, keletre; a másik, amellyel nyugatra, az európai érzésekbe, a jövődőbe néz.”²⁶ Nem tartozik ugyan szorosan vett tárgyunkhoz, de említésre méltó, Szerb Antal ezzel ellentétben úgy vélekedett, „a magyar génusz minden szellemi létforma közül a lírában érte el a legnagyobb magasságokat”,²⁷ vagyis a versben talált leginkább önmagára, nem pedig a prózában.

Németh ítései célkeresztjét rendre „a világirodalom legvonzóbb vámpírjára”, ahogy ő nevezi, „a gipszöntvényiskola tanító mesterére”, aki a „szellem pókjaként” egész Magyarországot behálózta, ki másra tehát, mint Kazinczyra irányítja, aki ténykedésével, személyes meggyőződésének a nemzeti közvélemény rangjára emelésével szorosan valósággal sterilizációs műtétet hajtott végre a magyar irodalmon, önkasztrálásra kényszerítve a kultúrát azzal, hogy a megalázkodást, a lemondást tette meg az önismeret biztos jelévé.²⁸ Különös azonban, hogy miközben kárhoztatja a Kazinczy teremtette hagyományt, irodalmi diktátorságának hosszan tartó következményeit, kultúránk megalapozására tett kísérletét végső soron meddőnek tekinti. És még különösebb, hogy ugyanerre a következtetésre jut Szerb Antal is, mint arról a későbbiekben szó lesz.

Németh László koncepciójában tehát a szellemi visszafoglalás szolgálatának kötelességét fogalmazza meg. A háború küszöbén így ír: „Ne hagyjuk cserben a magyarság mellett működő erőket,... készülünk föl olyan évekre is, amelyekben talán 1795-nél, 1849-nél és 1919-nél súlyosabb körülmények közt kell nemzetünkben a lelket tartani... A magyar író legyen a mélymagyarság szava. Ha irodalmunk hibás fejlődésű, ne ijedjünk meg a tabula rasától... A magyar múltban, tájban, nyelvben még mindig rengeteg irodalom-alkotó energia lappang... a műveltség legyen igazán az, s ne félreértett nyugati modoroskodás. Kelet-Európa hihetetlen messze van Nyugattól, s ami ott egy túlérzékeny alexandrinus szellem finomsága, az minálunk éretlen és hazátlan finomkodás.”²⁹

Az élet különösségét példázza, hogy ugyanebben az évben, az újabb véres panorámák tavaszán Babits is a szellemi hagyomány megőrzésének eszméjét fogalmazza meg, a magyar nemzeti jellem konzervativizmusában már a kor embertelen eszméivel való szembenállás tápláló erejét látja: „A magyar ma hivatást teljesít avval is, ha ragaszkodik ősi, nemes és termékeny lomhaságához. Körülöttünk az újítások jelszavai zúgnak, s cselekedni valóban muszáj, amíg élünk, változtatásokra folyton szükség van. De számunkra ez csak muszáj és eszköz, nem pedig öröm és cél. S jaj a magyarnak, ha egyszer egészen elveszíti öröklött nemzeti inerciáját, ezt a pompás és bölcs lomhaságot, mely ezer éven át megtartotta; ha átalakul, s játékvá züllik a megingott élet zavaros erőinek. Legnagyobb szolgálatot akkor teszi a világnak, ha megőrzi nemzeti sajátosságait, s megmarad annak, ami. Nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében; nem pedig faj a tülekedő fajok között, se nem valami nyomorult, kicsiny erőlködés a nagy erők félelmes csataterén. Csak nem akarunk ilyenné válni? Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak, keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkbaszállásra.”³⁰

Ugyanakkor bármennyire is közös nevezőt jelentett a magyarság féltése kettejük viszonyában, Németh László provokatív állásfoglalása tiltakozásra készítette Babitsot, korántsem csupán személyes érintettsége révén. Szükségét érezte, hogy figyelmeztessen veszedelmességére: „Különös módon itt együtt van a tehetség és felelőtlenség: holott ekkora tehetség rendszeren fokozott felelősségérzettel szokott együtt járni.”³¹ Babits válaszcikke kapcsán azért is érdemes elidőznünk, mert a magyar irodalmi fejlődésről benne kifejtett gondolatai visszatükröződnek Szerb Antal irodalomtörténetének fejlődésrajzában és érték-megállapításaiban. „Ez az író meg akarja velünk tagadtatni szellemi értékünk és önérzetünk nagyobb, büszkébb felét. Elképzelése azzal fenyeget, hogy megingatja előttünk kultúránk európaiságának hitelét, amely eddig magasra emelt a saját szemünkben [...] Leértékelní, ami a magyar szellemben modern és

29 Németh László: *A minőség forradalma – Kisebbségben*, i. m., 909–910.

30 Babits Mihály: *A magyar jellemről*. In: *Arcképek és tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1977, 199.

31 Babits Mihály: *Pajzzsal és dárdával*. In: *uő: Tanulmányok, esszék*. Kortárs Könyvkiadó, Budapest 2005, 409.

32 Uo., 410.
33 Uo., 412.
34 Uo., 414.
35 Uo., 417.
36 Uo., 419.
37 Uo.
38 Uo.

európai, oly devalváció, mely koldussá tesz bennünket” – írja Babits.³² Szinte pontról pontra cáfolva Németh teóriáját, kifejti, hogy éppen a külső hatások sarkallják az őselket, és a „kínai fallal körülvett kultúrák azok, melyek előbb-utóbb kimerülnek”.³³ A nyelvújítók sem azzal a szándékkal veselkedtek neki nagy művüknek, hogy irtsák a régi magyarságot, hanem éppen ellenkezőleg, hogy gazdagítsák, így az sem igaz, magyarázza, hogy ne lett volna kapcsolatuk a régi magyar kultúrával. Céljuk a magyar fejlődés ütemvesztésének felszámolása volt, nem pedig, hogy meghamisítsák ütemét. Németh László vádja ugyanakkor ez. Babits megismétli, amit *A magyar jellemről* című tanulmányában fejtett ki a magyarság élő, időben létező fogalmáról: „Fölfrissülhetünk a régi kor emlékeiben [...] de nem szabad, hogy megcsaljjon nosztalgiaánk.”³⁴ Németh már önmagában eleven cáfolata saját teóriájának, amennyiben éppen a Kazinczyék által megújított magyar nyelven kárhoztatja Kazinczyék vállalkozását. „Igazat szólva, Németh László szellemének sokkal, de sokkal több kapcsolata van azokkal, akiket elítél, mint azokkal, akikkel a kordivat s személyi sérelmek hatása alapján rokonszenvezni szeretne.”³⁵ Az ilyen szellemi fajtság alapján végzett és az irodalmi értéktől független osztályozás önkényes játékhoz vezet, figyelmeztet Babits, mert miközben a művészi tökéletesség mégiscsak valamiféle kényszerítőerővel bír, a magyarság határai meglehetősen elmosódtak, „mindenki ott vonja meg, ahol akarja. Mi dönthet itt? A tárgy? A mondánivaló? A »nemzeti szellem«, ahogy Beöthy Zsolt korában nevezték? Vagy a látható, megfogható, stílusban jelentkező »magyarosság«? A szellemi fajkutatás előtt mindez nem számít. Az mélyebbre néz, és épp azért ellenőrizhetetlen. Bizonytalanabb még a vérbelinél is. Nem csoda, ha ítéleteit óhatatlanul személyi rokonszenvek és ellenszenvek befolyásolják. Amikkel nem lehet vitázni”.³⁶ Babits szerint a visszszámetszés elve szabja meg Németh ítései gyakorlatát. A kertész visszszámetszi a fa hajtásait, hogy inkább a törzse erősödjék. A szellemi életre azonban nem alkalmazható a botanika, a *Kisebbségben* írója, „örült kertészként” mégis ezt teszi.³⁷ A visszszámetszés gyakorlata a szabadság elvének mond ellent, ami mégiscsak a kultúra lényegéhez tartozik, fejtegeti Babits. „A nagy kultúrák úgy nőttek, »mint az őserdő«. A szellem mindenfelé kinyújtja ágait, ez a természete. A kritika ollója, magától értetődőleg és meghatározás szerint, csak arra való, hogy a satnyát irtsa, a beteget vagy az élősdit. A kertészolló viszont a törvényes származású, egészséges gallyakat is lemetszi, néha csak azért, hogy kevesebb legyen, hogy a lomb ritkuljon, ne terhelje a fát, ne vigye erejét szerteszét, véletlen, nem kívánt irányokba. A kertész diktátora a fának, és olykor zsarnoka: belekényszeríti egy megrajzolt vonalba, nem tűri, hogy koronát eressen.”³⁸ Valamiféle kisebbségi komplexus, kompenzációs szándék húzódik meg az efféle szemlélet háttérében. Ez utóbbit mintha maga Németh sem nagyon titkolta volna, tesszük hozzá mi: éppen Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete* kapcsán fejtegeti, hogy „egy nagy irodalom olyan,

mint a nagy természet, érezzük a bőséget, mely talaj és klíma kettős védelme közt, minden fajt kihajtat s minden változatot megőriz. A nagy irodalmakat nem kell féltetni, történészüknél nincs oka a szenvedélyre. A magyar irodalomért azonban szorongani kell, együtt szorongani azokkal, akik egykor szorongtak érte. Hinni lehet benne vagy mosolyogni rajt, s a hit, amelyen mosolyogni is lehet: szenvedély. A magyar irodalom szenvedélyre neveli az embert, s akit ez a szenvedély el nem kapott, az aligha állt a közepében. Szerb Antal sem állt ott.”³⁹

Az efféle „kertészpszichózis”, hangsúlyozza Babits, a fa lombját már többé-kevésbé idegennek tekinti a törzshöz képest, ezért a viszszafejtésben véli felismerni az ősi, az eredendő megmentésének biztosítékát: „Visszamegyek! visszanyesni! ez a fa fertőzött, »hibás fejlődésű«, irtani akár a legszebb ágakat is! »ne ijedjünk meg a tabula rasától! Mindent levagdostni, hogy csak az ősi, szent tuskó maradjon, a hamisítatlan, vad, vén, dísztelen tönk, mint egy dacos és babonás bálvány! Ez az utolsó reménye kultúránknak, ez a kegyetlen önműtét. Ez a »komor történelmi realizmus«. Itt állunk már félig eltűnve, elidegenedve önmagunktól; egyetlen megmentésünk még, ha kitépjük lelkünkéből mindazt, ami asszimilált és európai, s leszünk kicsinyek és parasztok, akár műveletlenek is, de legalább szellemben fajtiszták, sűrűen és mélyen magyarok.”⁴⁰ „Egy örült kertész látomása ez” – fogalmazza meg kérelmelhetetlen ítéletét Babits Mihály.⁴¹

A babitsi és vele a Szerb Antal-i felfogás ezzel a fogyatékosági érzéstől átitatott elgondolással szemben a magyarságot tágabb keretek között értelmezi. A magyar kultúra legfőbb sajátosságának éppen a nyitottságot tekinti. Lényegét abban látja, hogy befogadja a külső hatásokat és a benyomásokat magába olvasztja. Ez az elképzelés, szinte már hitvallásszerűen képviseli azt a nézetet, hogy „a magyar kultúrát nem lehet kicsinnyé, egyoldalúvá, fajivá apasztani: mert az – és ebben van a lényeg – akkor már nem is lenne magyar”.⁴² Ebből a perspektívából Szent István-i képződmény a magyar kultúra. Az államalapítással indult útjára, írja Babits, a pogányból lett keresztény első király szellemisége hatja át immár kilencszáz éve, az ő szellemében halad „meg-megakasztva, de vonalából igazában sehol ki nem térve”.⁴³ A magyar eszerint nyugat-európai jellegű kultúra, és mintha Babits is kedvet kapna a kulturális kertészkedéshez, egy, a botanika tárgyköréből vett hasonlattal világítja meg érvelését: „A barackot vadmandulába oltják. Azért abból barack lesz, és barackot terem.”⁴⁴ A történelmi magyar kultúra a nagy nyugati kultúrák édesestvére, kishúga, írja. „Ez tény, amin bajos lenne változtatni. Kazinczy nem valami félszláv ősiségből emelte ki irodalmunkat; ez az irodalom nyugati volt Majtény előtt éppúgy, mint Bessenyei után. Balassa és Zrínyi teljességgel európai karakterű költők, éppúgy, mint Arany és Vörösmarty. S ha ez hígságot jelent, hát hígmagyarok.”⁴⁵ A magyarság lényege nem valami ősi, barbár népiség, sulykolja Babits, hanem európai születésű, befogadó, táguló nemzeti lélek, „amelyet

39 Németh László: *Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet*. In: uő: *Kiadatlan tanulmányok I.*, i. m., 326.

40 Babits Mihály: *Pajzzsal és dárddával*. In: uő: *Tanulmányok, esszék*, i. m., 420.

41 Uo.

42 Uo., 421.

43 Uo., 422.

44 Uo., 423.

45 Uo.

46 Uo.

47 Szerb Antal: *A magyar irodalom a latin leánya*. In: uő: *A varázsló eltöri pálcáját*, i. m.

Szent István korában nyugati megtermékenyülés tett élővé, fejlődővé és messze századokba gyümölcsözővé”⁴⁶.

Ez az az elgondolás, mely teljes egészében áthatja Szerb Antal magyar irodalmi fejlődéskoncepcióját, és amely – bár már előtte is megfogalmazódott, azaz Szerb fellépésekor korántsem számított újdonságnak a magyar szellemi életben – akkora felháborodást keltett és kelt azóta is. A magyar irodalom a latin leánya, vallja Babitscsal teljes összhangban Szerb Antal. Ez a kijelentés egyszerűen – a magyar metapolitika fősodrának megfelelően – a magyar szellemiségnek a németiségtől való elhatárolását is szolgálja nála. Cáfolja, hogy a magyar irodalom valóban a német rokona volna, ennek látszatát a Toldy Ferentől eredeztethető irodalomtörténet-írási gyakorlatunk erősíti alighanem, mely döntően a német jelenségekre keres párhuzamokat a magyar irodalom évszázadaiban. Már csak azért is cáfolja tehát, mert ezek a párhuzamok ugyan fellelhetők, mégsem szolgáltatnak bizonyítékot a magyar irodalom származására és valódi belső törvényeire vonatkozólag. „A magyar szellem bölcsőjénél az Egyház állt őrt, és már a gyermeknek általadta féltett kincsét, a latin örökséget [...] a latin szavakat nem lehet büntetlenül igénybe venni, a latin szavakba beléivódott valami a latin költészet bűvöletéből is.”⁴⁷ Írott kultúránk latin eredetére vall már önmagában az a tény is, fejtegeti Szerb Antal, hogy az első magyar nyelven írt szövegek fordítás révén jöttek létre, azaz az első magyar nyelvű

Függőség, 2007, szőlő, viasz, üveg, vas, húr 115 x 35 x 35 cm

kódexeinket összeállító szerzetesek latin szövegeket fordítottak le magyarra. A magyar verselés is a latin himnuszok átültetésével alakult ki. A 18. századi nagy felújuláskor szintén a latin minta hatott elsődlegesen, a magyar romantika, Berzsenyi, Vörösmarty költészete ízig-vérig az antikban fogant, tehát „mikor a magyar irodalom magyar-magára eszmélt, egyúttal azt is átélte, hogy magyarnak lenni mennyire latin dolog”.⁴⁸ „A nálunk állandóan eleven latin nyelvvel összefonódott a latin szépség ideálja; és ez a latin szépségideál, alkalmazkodva a nyelvi és alkati sajátosságokhoz, a magyar irodalom ideálja is. Ez a logikus szépség ideálja. A latin irodalom legmagasabb csúcsein sem más, mint a józan gondolkodást kifejező beszéd gondos megtisztítása, megnemesítése, költőien áttetszővé tétele. »Civilizációs« eszmény.”⁴⁹ A latin szépségideál a harmóniára épít, vele szemben az északi szépségideál az ösztön és a szenvedély világára, utóbbi kialakulása még a primitív közösség napjaiban történt, a latiné később, a hőskor után. „A magyarhoz közelebb áll Horatius aranykori napsütése. A magyar irodalom sem nyúlik vissza ősi törzsi hagyományokhoz; az ősmagyarok költészetéről úgyszólván semmit sem tudunk. A magyar irodalom is civilizációs termék: a hősi, de néma századok elmúltával jön létre.”⁵⁰ Míg a német irodalomtörténet szerkezeti szabálya, hogy a rendet időről időre rendetlenség váltja fel, amikor is „az ösztönerők egyre újabb szabálytipró, eredeti kifejezést keresnek”,⁵¹ a latin irodalmak fejlődésvonala ellenkező irányú: a homályt oszlatva az áttetszőség felé tör. „A magyar irodalom is mindig a klasszicizmus, a harmónia felé halad: a titáni Berzsenyi után Vörösmarty és Vörösmarty után Arany János bölcs kiegyensúlyozottsága; a Nyugat nagy feszültségű forradalma Babits Mihály latin magasztosságú tisztaságába torkollik és csillapul. A magyar irodalomnak is az az eszményképe, mint a franciáé: a nagy fényben úszó latin szerenitás.”⁵²

48 Uo., 434.

49 Uo.

50 Uo.

51 Uo., 435.

52 Uo.

Függőség (részlet), 2007, szőlő, viasz, üveg, vas, húr 115 x 35 x 35 cm

